CONSTITUIREA FORMELOR SCURTE ALE DEMONSTRATIVELOR ÎN ROMÂNĂ*

ION GIURGEA
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti

Acest articol examinează originea seriilor de demonstrative cu radical monosilabic ce nu conţine elementul (-)*ce-* – aşadar *ăst(a)/astă(-a)* şi *ăl(a)/a(ia)* – la care ne vom referi, prin convenţie, cu termenul „formă scurtă"[1]. Vom arăta că, în pofida opiniei celei mai răspândite despre originea acestor forme, ele nu continuă direct demonstrativele latine *iste* şi *ille*. Seria *ăl(a)/a(i)a* a fost formată după modelul lui *ăst(a)/ast(a)*, aşa cum a propus Maria Iliescu (v. Iliescu 1967). Noi vom aduce noi argumente în sprijinul acestei ipoteze şi vom căuta să explicăm mecanismul prin care a avut loc înlocuirea lui *acel(a)/cel(a)* cu *ăl(a)/a(i)a*: pe scurt, această înlocuire a fost un efect al înlocuirii lui *(a)cest(a), (a)ceastă(-a)* prin *ăst(a), astă(-a)*. Cât despre seria *ăst(a), astă(-a)*, ea continuă lat. *iste*, însă nu atât de direct cum se susţine de obicei: între *iste* şi *ăst(a)/astă(-a)* formele *aiestu, aiastă* constituie o verigă intermediară, în care **iestu* (<*istu*) a fost prefixat cu un *a-* după modelul lui *acelu, acestu*.

1. Datele limbii vechi şi ale dialectelor sud-dunărene

Pentru originea mai recentă a seriilor scurte ale demonstrativelor pledează în primul rând datele limbii vechi şi ale dialectelor sud-dunărene. Tot ele arată că seria scurtă de depărtare este cea mai recentă.

Astfel, formele *(a)cest(u), (a)ceastă, (a)cel(u), (a)cea(ia)* sunt predominante în textele din toate regiunile în secolele XVI-XVII. Formele scurte de apropiere sunt extrem de rare la această epocă, cu excepţia compusului *astăzi*; tot rare, dar ceva mai frecvente decât formele scurte sunt formele *aiest, aiastă*. Formele scurte de depărtare sunt atestate sigur abia din secolul XVIII; există extrem de puţine atestări de secol XVII, ceea ce sugerează posibilitatea unor erori de grafie, şi nicio atestare de secol XVI.

Dialectele sud-dunărene nu cunosc seria scurtă de depărtare. Ca demonstrative de apropiere, formele din *ecce-iste* se întâlnesc în toate trei dialectele, iar forma *aest(u)* se întâlneşte în unele graiuri aromâne. Seria scurtă de apropiere este prezentă în aromână numai în forma compuşilor cu *astă-* (*astă-* în *astădz, astară, astă-iarnă, astă-noapte, astă-oară, astă-veară* etc.); există şi un compus cu masculinul *est-* (*éstan*). Papahagi (DDA: 443) notează şi

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităţilor culturale în procesele globale", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanţare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758

[1] Termenul de „forme scurte" s-ar putea folosi şi pentru *cest(a), cel(a)*. Acestea nu pun însă nicio problemă de etimologie, şi nu le vom discuta aici.

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

forme scurte cu *e- – estu, estă, eşti, este* – dar pare a le considera variante ale lui *aestu* după vocale, scriind, în exemplul pe care-l dă, „nica estă [<nica aestă] oară (..)”. Meglenoromâna foloseşte în general *ţist(a), ţeastă(-a)*; în doar în graiul din Ţârnareca se foloseşte *iestu* (Capidan 1925: 155). Dată fiind afereza frecventă din meglenoromână, nu putem şti sigur dacă această formă continuă direct pe *iste* sau provine din *aiestu*.

În textele secolului al XVI-lea, se pot întâlni forme scurte de apropiere, dar ele sunt extrem de rare, cu excepţia lui *astă-* în compusul *astă(d)zi*, care e curent. Astfel, în DÎR întâlnim trei exemple, toate de feminin: *astă parte* (XX, 1599-1600, Oltenia), *aste peceţi* (LXVI, 1586, Moldova), *astă* pronominal (XXXII, 1600, Transilvania). În textele coresiene, printre sute de exemple de *acest, această*, am găsit (pe baza corpusului electronic de texte al Institutului de Lingvistică) doar trei exemple de formă scurtă, toate de feminin singular: *nevoia asta, o nemilostiviia, o fără-de-omeniia! (Evanghelie cu învăţătură* (1581), 315, p. 285), *asta voao dentîiu n-am zis* (*Tetr.* (1561), 222r [160]) *şi ce una nu e amu întru unghiu a se [face] asta* (*Lucrul Apostolesc* (1566), 129). Al doilea exemplu are însă demonstrativul la schimbare de rând – *a/sta* –, deci se poate presupune o omisiune a lui *-ča-*; al treilea exemplu are, de asemenea, *asta* la început de rând, şi sfârşitul rândului precedent este ilizibil. Compusul *estimp* apare într-un document din secolul XVI (DÎR LXXII, 1588, Moldova: *grâu de estimpu*).

Formele *aest(u)*, rare şi ele, şi limitate la documente, sunt ceva mai frecvente decât formele scurte, şi se întâlnesc mai ales în Moldova, unde le găsim şi astăzi: *aest zapis* (LXXX, 1591, Moldova), *aiastă rugă, aiastă mărturie* (XC, 1593, Moldova), *aiastă pâra* (CVII, 1597, Suceava), *aiasta scrisoare* (CXIV, 1600, Bistriţa), *aiasta* pronominal (LXIX, 1587, Moldova), *toatea aiastea* (LXXII, 1588, Moldova).

În documentele de secol XVII, seria *aiest, aiastă* continuă să fie destul de bine reprezentată în Moldova. Astfel, într-un corpus reprezentat de DIR A I (1601-1605), II (1606-1610), III (1611-1615), IV (1616-1620), V (1621-1625) şi DRH A XIX (1626-1628), XXI (1632-1633), XXIII (1635-1636), XXIV (1637-1638), XXV (1639-1640), XXVI (1641-1642), am putut găsi 227 de exemple, dintre care 100 de *aiest (/aiastă* etc.) prenominal, 4 de *aiest* pronominal, 36 de *aiesta* prenominal, 3 de *aiesta* postnominal şi 84 de *aiesta* pronominal.

În acest corpus, am întâlnit doar 15 exemple ale unei serii *iest(a)* – 12 *iest* prenominal, 1 *iest* postnominal, 2 *iest* pronominal. Aceste forme apar în cele mai multe cazuri imediat după o vocală, sugerând că este vorba de căderea vocalei iniţiale a lui *aiest(a)*: de ex., *cu estu zapis al nostru* (DIR, A, I, nr.100, p. 67 (1603)), *dinaintea estor omeni buni* (DIR A II, nr. 213, p. 164 (1608-1609)), *cu eşti oameni buni* (DIR, A, V, nr.409, p. 311 (1624)), *peceatea mea şi a estoru boiari a tuturora* (DIR, A, II, nr. 315, p. 245 (1609)), *de iasta dăm ştire măriei dumitale* (DIR, A, V, nr.409, p. 311 (1624)). Doar în patru exemple ele nu urmează după vocală.

În Ţara Românească, pentru aceeaşi perioadă (prima jumătate a sec. XVII), întâlnim doar două exemple de *aiest* (*aiesta* prenominal, în DRH B XXI, 1626-1627).

Formele scurte sunt mult mai rare, şi răspândite atât în Moldova cât şi în Ţara Românească. În corpusul DIR şi DRH examinat, cuprinzând documente din prima jumătate a secolului XVII, apar 13 exemple pentru Moldova şi 17 exemple pentru Ţara Românească. Femininul continuă să fie cel mai răspândit, mai ales femininul singular (ex. DIR, A, I, nr. 92, p. 61 (1602, Cotnari): *cu âstă carte a noastră*; DIR, A, V, nr.210, p.150 (1622) *Şi la astă tocmal[ă] s-au [tăm]plat mulţi omin[i]*; DRH, B, XXIII, nr. 184, p. 305 (1630): *i-am dat de a me bunăvoe astă moşie*; DRH, B, XXIV, NR. 161, p. 211 (1633): *de astă ţéră*; DRH, B, XXIV, nr.333, p. 442 (1634) *într-astă parte*). Adesea *astă* apare cu nume de timp, ca *astă toamnă, astă vară*; în această construcţie apare şi la Dosoftei (*Viaţa şi petrécerea svinţilor*: *astă noapte, astă sară*; 154v *astă trecută noapte*) şi Varlaam (*Cazania* (1643): *astă noapte*). Masculinul, mult mai rar, apare în forma *ast-*: am găsit patru exemple de *ast* şi un exemplu de

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

asta, toate în Ţara Românească (DRH B, XXII, 1628 (august 8): *pre astŭ sapis al meu* ; DRH B XXXV 1650, ianuarie 12: *Însă aşti stânjeni fără cei ce i-am vândut mai de mult*; DRH, B, XXIII, nr. 184, p. 305 (1630) *préste tot hotarul ast*; *di prejurul locului ast*; DRH B XXXI, 319 (1646): *cu asta zapis*). Forme cu *ă-* am găsit abia din secolul XVIII: *ăstu obraz* (*Istoriia lui Filerot şi cu a Anthusei*, c. 1770, Braşov:, p. 117). Forma scurtă de masculin, în *a-*, începe să fie frecventă în compusul *astfel*, în Ţara Românească, de pe la 1646: astfel, DRH B XXXI (1646) are 19 exemple, DRH B XXXIV (1649) are 21 de exemple, DRH B XXXV (1650) are 17 exemple, DRH B XXXVI (1651) are 18 exemple.

Interesant, deşi *ă-* în forma scurtă nu este încă atestat, ne întâmpină deja *ahăst* în două exemple din Muntenia: DIR, B, IV, nr. 55, p. 50 (1621) *Şi să aibă a-şi face pre ahăst zapis şi carte domnească*; DRH, B, XXIV, nr. 339, p. 454 (1634): *Şi ahăşti ţiganii, carii sînt mai sus-scrişi, sînt de zestrele mele de la tată-miu*. Cum *ăst* ca formă scurtă apare mult mai târziu (pentru mai vechiul *ast*), avem aici o dovadă suplimentară că *ă-* din *ăst(a)* nu este vechi, ci a apărut prin evoluţia *aest>ăast>ăst.*

Putem astfel concluziona că formele scurte încep să se extindă în prima parte a secolului XVII, mai ales la feminin, iar ca masculin în forma *ast.* Faptul că femininul este mai frecvent este de aşteptat dacă *asta* provine din *aiasta*, căci între două vocale deschise de acelaşi timbru căderea lui *-i-* s-a putut mai uşor petrece. *Ast* se poate explica fie ca rezultat al unui *ăast*, apărut prin căderea lui *-i-* şi asimilarea lui *e*, fie ca analogic după feminin. Noutatea formelor scurte faţă de cele în *-ce-* poate explica şi de ce ele au căpătat un caracter sub-standard, colocvial (păstrat până în zilele noastre).

Pentru formele scurte de depărtare, întâlnim doar patru exemple ale formei *aia* în corpusul studiat, în Ţara Românească, pe lângă nenumărate exemple de *aceaia*, toate ca pronume cu sens neutru, cu prepoziţii (folosire în care demonstrativul este foarte frecvent în aceste texte): *Deci, într-aia, domnu nostru au judecatŭ pre lege cu toţi censtiţi derigătorie dumnielui* (..) (DRH B XX, 1628 noiembrie 14), *Într-aia, domniia mea am căutat şi am judecat* (..) (DRH, B, XXX nr. 35, p. 45, 1645); *Pentr aia am scres şi într-altu chip să nu fie* (DRH, B, XXIV (1649), 115), *Într-aia, jupan Radul vel comis dat-au ughi 40* (..) (DRH, B, XXXVII, 1652, mai 17). Datorită numărului atât de redus, nu putem fi siguri că nu este vorba de greşeli de grafie.

La Dosoftei, întâlnim formele *ăi, ăl, ai* şi *al* totdeauna urmate de *de* (4 ex. *ăi*, 1 ex. *ăl*, 2 ex. *ai*, 1 ex. *al*): *Aceastea pre-mpăratul mâniară foarte şi pre ăi de-ai lui* (*Viaţa şi petrecerea svinţilor*, Proloagele Tuturor Svinţilor, luna lui septevrie: 6r); *Iară ăi de Achindin, Pigasie şi Anempodist fură aruncaţi într-o groapă plină de heri cumplite* (ibid., 99r); *Într-această lună, 18, – pomenirea svântului măcenic Sevastian şi cu ăi de dânsul Zoi, Tranghilin, Nicostrat, Claudie, Castor, Tivurtie, Castul, Marchelin şi Marco* (ibid., 225v); *Într-aceastaş dzî – pomenirea svântului (…) măcenic Mavrichie şi cu ăi de dânsul 70 de măcenici* (ibid., 241v); *atunce depreună cu aceştea fură prinş ăl de Nicostrat, Clavdie, Castor, Tivur* (ibid., 225v); *împăratul şi cu ai de noi ce sântem vederoş şi domnim* (ibid., 59v); *Şi să va învince Neron, cu aide ai săi* (ibid., 79r); *Îngerul Domnului se pogorî îndată la cei cu al-de Azariia în cuptoriu* (Dosoftei, *Psaltirea de-nţeles*: 1680, apud HEM). Cum se poate vedea din exemple, este probabil că în aceste forme avem de-a face cu determinantul *alde*, în forma sa primitivă, şi nu cu un demonstrativ; aceasta este şi interpretarea lui Hasdeu (HEM: 614) şi a DAR (s.v. *alde*). Tot Hasdeu (ibid.) citează şi un exemplu de *alde* într-un document din Moldova (emis de Gheorghe Ştefan Vodă) de la 1656, unde ar mai avea încă sensul vechi „ai lui”: (Moldova): *acel sat Mihalciu l-au fost cumpărat Gavril Moţocel, moşul vistiarnicului Pelin şi alde Gherman*. Determinantul *alde* se explică nu prin demonstrativul *ăl(a)/al(a)* (care nici nu s-a extins, de altfel, în Moldova, pe lângă faptul că apare mai târziu) ci prin articolul *al*, care, cum

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

vom arăta în secţiunea 3, este într-adevăr urmaşul lui *ille* şi este un fapt de română comună, dar nu stă la baza demonstrativului *ăl(a)/al(a),* ci a lui *al* posesiv-genitival şi ordinal şi a lui *al-* din *alalt*.

După cum *ahăst* pare a fi anterior lui *ăst*, întâlnim, printre primele atestări a ceea ce avea să devină *ăla,* forme cu rădăcină bisilabică şi cu *-h-*: potrivit lui Hasdeu (*Cuvente den bătrâni* II, 613), Cantemir notează, în *Descriptio Moldaviae*, forma aspirată *ahela* pentru *acela* la locuitorii Ţării Româneşti. Tot Hasdeu (ibid.) notează femininul *ahaia* pe o însemnare din manuscrisul Psaltirii lui Coresi de la Muzeul din Bucureşti, care ar fi scrisă de către un bănăţean, cu caractere de secol XVII: *după seama cea mare am dat la o ruptore cost[ande], după ahaia am dat la birul sforâlor or[ţi]; după ahaea am dat la altă rumtore cost[ande] şi la birul salaurilor cost[ande]*.

Forma scurtă *ăl(a)* o întâlnim abia în a doua jumătate a secolului XVIII: Ienache Văcărescu, în *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduelelor gramaticei rumâneşti* (Râmnic, 1787: p. 46) listează următoarele forme de demonstrativ (sublinierea îmi aparţine): m.sg.: *acela, cela, cel, ăla,* m.pl.: *acei, cei, ăi,*f.sg.: *aceia, ceia, aia, cea, a,* f.pl.: *acele, cele, ale*.

În documente, întâlnim, abia spre sfârşitul secolului XVIII, exemple ca: *Ar vrea ca să fie la biserica aceia popă dinnainte, ala pe care l-o pus iei* (Iorga, A.R.G., nr. 112, p. 101 (1790)); *Asămene şi în Nerej ăl mic* (SDP, I, nr.178, p.122 (1787)), *argint şi candele de argint şi alte scule ale capeli, care ăl mai puţin face 3000* (Iorga, A.R.G., nr. 171, p. 169 (1800)), *Noi, cei mai jos iscăliţi neguţitori din Companie şi ăilalţi din Braşov* (Iorga, A.R.G., nr. 154, p. 149 (1800)).

2. Probleme fonetice

Ipoteza provenienţei directe a lui *ăst* şi *ăl* din *istu* şi *illu* se confruntă cu problema explicării vocalelor iniţiale *a-* şi *ă-* – prin evoluţie fonetică normală, ne-am fi aşteptat la formele *iest* şi *iel*. Mai mult, forma *iel* chiar există, însă ca pronume personal (scris *el*). Dacă demonstrativul de depărtare ar fi provenit direct din *ille,* ar fi trebuit să aibă aceleaşi forme ca pronumele personal tonic, întrucât demonstrativul se deosebeşte de articol şi de pronumele clitice prin faptul că poartă accent. Nu trebuie să presupunem că ar fi fost necesară o diferenţiere între demonstrativ şi pronumele personal, întrucât există limbi unde demonstrativul are forme identice cu o parte a paradigmei pronumelui personal (albaneza, limbile scandinave).

Tiktin (1895) propune evoluţia **elu>al(u)* în poziţie pretonică, aton prenominal; credem că o asemenea evoluţie a avut într-adevăr loc, dar rezultatul ei a fost articolul *al*, care se deosebea de demonstrative şi formele tari ale pronumelui personal prin lipsa accentului. Nu ni se pare posibil ca accentul să se fi „reîntors" pe o formă atonă, gramaticalizată ca articol, pentru a restaura sensul demonstrativ, şi nici ca un fonetism apărut într-o formă atonă să fi fost împrumutat de o formă accentuată. În evoluţia demonstrativelor, când o formă evoluează spre articol sau pronume personal, locul ei în sistemul demonstrativelor este întotdeauna luat de forme cu mărci suplimentare de deixă (vezi lat. *ecce/eccum-ille* care l-a înlocuit aproape pretutindeni pe *ille* ca demonstrativ de depărtare, fr. modernă *celui-ci, celui-là* faţă de v. fr. *celui,* gramaticalizat azi ca determinant definit în grupuri cu nume vid/elidat, etc.). Plasarea accentului pe o formă de articol este posibilă doar ca accent „metalingvistic", de corectare (ex. engl. *I said THE man, not A man*), din care nu ar fi putut evolua un sens demonstrativ. Aşadar explicaţia înlocuirii lui *ie-* prin *a-* la demonstrativ ca urmare a evoluţiei în poziţie prenominală atonă (susţinută de Găzdaru 1929 şi Ivănescu 1980) nu ni se pare posibilă. Tiktin (1895)

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

propune, mai departe, că *al* a evoluat la *ăl* sub accent înainte de *-u, -i* după modelul *arăt, arăţi, arată*, ceea ce, iarăşi, pare foarte puţin probabil (nu cunoaştem vreo paradigmă nominală având un *-a-* primitiv în radical care să se fi refăcut astfel). O evoluţie în poziţie atonă este propusă şi de Rosetti (1986) pentru seria de apropiere (p. 138: „*istum>*est>ăst*, cu *e* iniţial neaccentuat trecut la *ă*"). Dar demonstrativul se deosebeşte de articol tocmai prin accentul de cuvânt (demonstrativele pot fi pronume, şi chiar în poziţie adnominală pot primi accent focal (de ex. *Vreau rochia ASTA*); în plus, *e-* neaccentuat trece la *a-* nu la *ă-* (cf. *ille>al* (articol), *ericius>arici* etc.; v. secţiunea 3 mai jos).

Candrea şi Densusianu (1907) şi Puşcariu, în DAR explică vocalele *a-* şi *ă-* prin fonetică sintactică în poziţie postnominală: *e-* ar fi evoluat la *ă-* după *-u* al numelor (sau articolelor) masculine la singular: **omu(lu) estu > omu(lu) ăstu*. Această explicaţie nu este verosimilă din mai multe motive: am văzut că *ăst* este mai nou decât *ast* în daco-română şi total absent din dialectele sud-dunărene; or, transformarea *-u e-> -u ă-* ar fi trebuit, probabil, să se producă înainte de iodizarea lui *e-*, căci este mai greu de explicat asimilarea lui *e* în **omu iestu*, dar iodizarea este de dată română comună. În plus, folosirea prenominală era mai frecventă în limba veche decât în limba vorbită de astăzi, şi este predominantă în dialectele sud-dunărene; adăugând la ea folosirea pronominală, apare ca fiind destul de probabil ca în majoritatea cazurilor de folosire demonstrativul să nu se fi aflat în poziţie postnominală. De aceea, o extindere formală pornind de la poziţia postnominală este destul de improbabilă. Oricum, pentru *ăl* această explicaţie nu poate fi adoptată, întrucât *ille* postnominal vechi a evoluat la articolul hotărât afixal.

Pentru *a-* de feminin, Puşcariu (DAR, 1913) şi Candrea & Densusianu (1907) admit o evoluţie regulată la cazul oblic (**estúi, *est(i)éi > astúi, aştéi*); dar este greu de crezut că de aici *a-* s-ar fi putut extinde la cazul nominativ-acuzativ, cum propune Puşcariu – cazul oblic este în mod clar o formă marcată, mai rar folosită, faţă de cazul direct. Candrea & Densusianu (1907) propun o reducere în poziţie postnominală, după articolul feminin *-a*: *-a iastă > -a astă*. Această evoluţie este verosimilă pentru poziţia postnominală, dar reapare problema de mai sus: o extindere a formei postnominale la toate celelalte este dificilă date fiind frecvenţa antepunerii în limba veche şi folosirea pronominală a demonstrativelor, frecventă în orice moment al evoluţiei limbii.

În fine, Coteanu (1969a,b) susţine că *a-* din *al(u)* ar fi apărut sub influenţa lui *acel*, şi ulterior din demonstrativul *al* s-ar fi format şi articolul *al*. Însă o influenţă a lui *a-* neaccentuat din *acel* asupra vocalei accentuate din **elu* este improbabilă. În plus, cum am văzut deja din secţiunea 1, demonstrativul *al/ăl* este mult mai nou decât articolul *al* (care avea deja folosirile de astăzi încă din primele texte româneşti; mai mult, cum vom vedea în secţiunea următoare, articolul *al* este un fapt de română comună).

3. Păstrarea lui *ille* aton prenominal ca *al* articol

Dacă formele scurte ale demonstrativului de apropiere continuă, în ultimă instanţă, pe *iste*, chiar dacă prin intermediarul lui *aiest*, pentru seria *al(a)/ăl(a)* a demonstrativului de depărtare nu poate fi vorba de o continuitate pornind de la lat. *ille*, ci trebuie admis că ele s-au format analogic pe sistemul *acest – ăst – acel – X* (Iliescu 1967). Pe lângă data târzie de atestare şi limitarea lor la o parte a graiurilor daco-române (cele sudice), mai există un argument care se opune clar etimologiei *ille > ăl*: demonstrativul latin *ille* în poziţie prenominală chiar s-a păstrat în română, însă nu sub forma *ăl*, ci în aceea a articolului *al*. Argumentele în favoarea acestei evoluţii le-am prezentat pe larg în alt articol (v. Giurgea 2012). Mai reiau aici doar ideile principale. Într-o limbă cu articol definit afixal, ca româna,

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

pot exista situaţii în care afixarea este imposibilă din motive sintactice, ceea ce duce la folosirea unei forme independente pentru exprimarea definitudinii – un cuvânt (eventual aton, ca un articol) care ocupă poziţia normală a determinanţilor. În general, un demonstrativ slăbit joacă acest rol. Am numit un astfel de cuvânt „formă tare a articolului definit". În fazele atestate ale limbii române, *cel* joacă acest rol (vezi *cuţitul roşu şi cel [$_N$Ø] albastru; cei doi copii* = „the two children, les deux enfants", etc.; pt. româna veche, vezi exemple ca *mântuiaşte sufletul mieu de cei necuraţi* (PH 16.13)). Se poate însă presupune că într-o fază neatestată a limbii, acest rol l-a jucat articolul *al*. La dată istorică, *al* este deja specializat; prin reanaliza unor structuri în care acest articol va fi apărut frecvent, din *al* s-au format patru cuvinte gramaticale deosebite; în două, *al* este încă independent, dar nu mai este obligatoriu definit; este vorba de marca de acord a „posesorilor" (genitiv şi posesiv acordat) şi de elementul introductiv al ordinalelor. În aceste cazuri, vechea trăsătură de articol definit a lui *al* mai este încă vizibilă în capacitatea constituenţilor introduşi prin *al* de a marca definitudinea atunci când apar la începutul grupului nominal (ex. *a doua zi*; *cartea mea şi a Mariei; ai mei părinţi*). În alte două cazuri, *al* s-a contopit cu alt element, constituind determinanţi definiţi de un tip special. Este vorba de *alde* (<*al* + *de*; v. secţiunea 1) şi de *alalt* (<*al* + *alt*), reîntărit ulterior cu noua formă tare a articolului, sub forma *celălalt*. Faptul că articolul *al* şi reanaliza sa sunt fenomene de dată română comună este demonstrat de existenţa lui *alalt* în dialectele sud-dunărene (ar. *alantu, anantu* „celălalt", megl. *lalt(u), lant(u)*) şi de posibilitatea genitivelor, în aceste dialecte, de a marca definitudinea grupului nominal când sunt plasate pe prima poziţie a grupului (ex. megl. *[[ăl feata noastră] bărbat] ăi doctur* (Atanasov 2002), unde *ăl* < *a* + *lu* < *a(l)* + *lui*; ar. *Cathi unu îşi ştie [[a lui] caimadz]*(Caragiu-Marioţeanu şi Saramandu 2005: 190)). Deşi *al* genitival şi-a pierdut flexiunea în aceste dialecte, apărând ca *a* invariabil, posibilitatea de a marca definitudinea nu se poate explica decât dacă acest element continuă, măcar în parte, articolul *al* (aşadar *a* genitival din aromână nu poate fi redus la prepoziţia *a(d)*: niciun genitiv prepoziţional, în vreo limbă indo-europeană, nu are capacitatea de a marca definitudinea grupului nominal în care apare).

Evoluţia fonetică **elu>al(u)* se explică prin faptul că **elu*, devenit articol, era aton (v. Miklosich (1881), explicaţie acceptată de Tiktin 1895, Găzdaru 1929, Ivănescu 1980; pt. *e-* aton *>a-*, cf. *arici* < *ericius, ac-* < *ecce/eccum-* în *acest, acel, acum, acmu* etc.; DELR 2011 mai admite *aiepta* 'arunca, întoarce, indica' < *eiectare*, *arunca* < *eruncare*, *ascuţi* < **excotire*, *asmuţa* < **exmucciare*, *astâmpăra* < **extemperare, asuda* < *assudare* sau *exsudare*, *andrea* < **endrella*). Transformarea lui *ille* prenominal în articol a fost posibilă deoarece o altă formă, mai puternic marcată pentru deixă, a preluat rolul demonstrativului de depărtare: este vorba, fireşte, de *acel (<ecce/eccum* + *ille*). Este aşadar limpede că *ille* nu putea simultan să se păstreze şi ca demonstrativ, şi încă adoptând fonetismul *a-* caracteristic formelor atone.

La o dată mai târzie, în domeniul daco-român, o formă a demonstrativului de depărtare obţinută prin scurtare, *cel*, s-a reanalizat la rândul ei ca formă tare de articol. Ca demonstrativ au rămas *acel(a)* şi *cela*. La dată istorică abia, în dialectele daco-române sudice, aceste demonstrative au început să fie înlocuite de *ăl(a)/a(ia)*, ca efect al înlocuirii lui *acest* prin *ast/ăst*.

4. Apariţia lui *ăl(a)*

Procesul prin care *acel(a)* a fost înlocuit de *ăl(a)/al(a)* mi-l imaginez în felul următor: (i) În stadiul iniţial, pe lângă seriile *(a)cest(a), (a)cel(a),* unele graiuri aveau şi seria de apropiere *aiest(a), aiastă/-a* (eventual, pe alocuri, ca unică serie de apropiere), din care, prin slăbirea lui *-i-* intervocalic într-un cuvânt gramatical, des folosit, au apărut şi formele *ăst(a), astă/-a, ahăst(a), ahastă/-a, hăst(a), hastă/-a* etc. (ii) Formele *aiest/ahăst/ăst,*

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

aiastă/ahastă/astă etc. se extind progresiv, înlocuindu-l pe *acest*; la această extindere trebuie să fi contribuit, în cazul lui *ast/ăst, astă*, şi scurtimea lor faţă de *acest*. (iii) Când *acest(a)/cest(a)* e înlocuit de *aiest(a)/ăst(a)*, un proces similar afectează demonstrativul de depărtare. Procesul are loc mai ales acolo unde graiul nu avea decât *acest* şi *acel*, radicale paralele (diferind doar prin *-st-* vs. *-l/Ø-*):

(1) (*acest* → *aiest*) → (*acel* → *aiel*)
(*acest* → *iest*) → (*acel* → *iel*)
(*acest* → *a(h)ăst*) → (*acel* → *a(h)ăl*)
(*acest* → *ast*) → (*acel* → *al*)
(*acest* → *ăst*) → (*acel* → *ăl*)

Pe lângă datele istorice examinate până acum, această explicaţie este susţinută şi de datele geografiei lingvistice. Astfel, în timp ce *aiest, (h)ast, (h)ăst* etc. au înlocuit, în graiuri, aproape pretutindeni pe *acest*, formele *acel(a), cela* se menţin pe o arie întinsă (Maramureş, Crişana, nordul Transilvaniei, Moldova). Mai mult, cum se poate vedea din tabelul I, formele din diferitele graiuri atestă, în general, paralelismul dintre seria de apropiere şi cea de depărtare. *Acel* se menţine în aria unde *aiest* era vechi (Moldova), şi se menţine mai bine acolo unde demonstrativul de apropiere încă are radical bisilabic (*aiest-*). Menţinerea lui *acel* acolo unde *aiest* era vechi este exact ceea ce prezice explicaţia noastră: ne aşteptăm ca *acel* să fie înlocuit de o formă fără *-ce-* acolo unde aceeaşi înlocuire are loc la *acest*. Dacă dialectul avea de multă vreme *aiest*, nu există nicio înlocuire, deci niciun motiv pentru a reface demonstrativul de depărtare.

Tabelul I: sistemele demonstrativelor în graiurile daco-române:
(pe baza ALR SN, vol. VI, hărţile 1697, 1698, 1702, 1705, 1707, 1709, 1712, 1714, 1715, 1716, 1718, 1719, 1720, 1722, 1723, 1729, 1732)

	De apropiere (m.sg., f.sg.)	de depărtare (m.sg., f.sg.)	Regiune
1	*aiest(a), aiastă(aiasta)* (masc. şi *aist(a)*)	*acel(a), ace(e)a* (uneori şi *cela, ceea*)	Maramureş, N Trans., Moldova
2	*aiest(a), astă*(*asta*) (pl. adesea *aiestea*)	*acel(a), ace(e)a*	Crişana, N. Trans., Apuseni (95), Moldova
3	*aiesta, asta*	*aiela*/*acela, aceea* (dar *iel* pt. forma tare de articol *cel*)	S. Trans. 130
4	*aiesta, asta*	*ahăla* (260 şi *ala*), *aheaia*	N. Trans.(260), Apuseni (250)
5	*ahăsta, asta*	(a)*hăla, haia*	Banat (27),
6	*ăsta, aasta* (pl. *aieştia*)	*ăla, aaia*	NV Olteniei (836)
7	*asta* (oblic *hastúia*; pl. şi *ăştia*), *asta*	*ahăla, aia*	SV Trans. (Hunedoara): 833
8	*ăsta* (pl. 36 *aştia*), *asta*	*ăla* (36 *aîăla*), *aia*	Banat (36), Mehedinţi (2)
9	*ăsta* (pl. *eştia*), *asta* (pl. *estea*)	*ala* (157 pl. *eia*), *aia*	S. Transilvaniei
10	*ăsta, asta*	*ăla, aia*	Banat, S. Trans., Oltenia, Muntenia
11	*ăsta* (928 pl. *eştia*), *asta*	*ala* (791 pl. *ăia*), *aia*	Muntenia 791, 928
12	*ăsta* (pl. *eştia*, 762 şi *ăştia*), *asta*	*ăla* (pl. *eia*, 762 şi *ăia*), *aia*	N. Munteniei 762, S. Dobrogei 987

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

Prin felul cum am ordonat tabelul am dorit să sugerez şi evoluţia pe care o propun pentru formele scurte (în liniile de sus sunt formele pe care le consider cele mai vechi; jos sunt cele mai noi, şi între ele am plasat posibile verigi intermediare ca *ahăsta, aăsta*). La contactul între graiurile sudice şi cele nordice, pot apărea sisteme neomogene, v. *aiesta/ahăla* în Transilvania 260, 250 (linia 4), unde *ahăla*, format după *ahăsta*, s-a extins într-un loc ce păstrează forma *aiesta*; mai pare a fi asimetric şi sistemul de la linia 7 (punctul 833), dar, aici, *hastuia* dovedeşte că *h-* există în grai şi la demonstrativul de apropiere.

5. Explicaţia apariţiei formelor scurte de apropiere

Având acum, într-o formă sintetică, datele din graiuri, este timpul să mai detaliem explicaţia pe care am propus-o, în secţiunea 1, pentru apariţia formelor scurte de apropiere: am spus că *-i-* intervocalic din *aiest* poate cădea, ca un fenomen special de scurtare des întâlnit la cuvintele gramaticale. Căderea lui *-i-* se produce mai uşor la feminin, unde cele două vocale sunt deschise şi identice, şi rezultatul imediat este o unică vocală *-a-*. Prezicem aşadar existenţa unor sisteme mixte *aiest/astă*, pe care chiar le întâlnim (vezi liniile 2-4). Am văzut, de altfel, şi că, în limba veche, *astă* este prima formă scurtă care apare (vezi secţiunea 1).

La masculin, avem *aiest(u) > aest(u) > ăst(u)*, prin asimilarea poziţiei lui *e* la *a-*; forma *ăst(u)* a putut evolua fie la *ăst(u),* fie la *ahăst(u),* cu *-h-* epentetic. *Hăst* provine din *ahăst*. Forma *ast* provine fie direct din *aest* sau *ăst,* fie s-a format după femininul *astă*. Forme ca *hast* rezultă din comntamiarea lui *(a)hăst* cu *ast*. La plural, vechea formă *a(i)eşti* este mai bine păstrată decât cea de singular datorită lui *-i* final. De aici, sistemele *ăsta* / pl. *aieştia* şi *ăsta* / pl. *eştia* (vezi liniile 6, 9, 11, 12). Fireşte, e posibilă şi aici evoluţia *aeşti > ăşti > aşti/ăşti*.

Cât despre *aiestu*, cuvânt român comun (vezi secţiunea 1), el trebuie să se fi format din **iestu* (<lat. *istu*) prin adăugarea unui *a-*, probabil pe modelul lui *acest, acel* (Densusianu 1901 (HLR), I, p. 328).

În fine, am văzut că *astă-* apare în compuşi foarte vechi, precum *astă(d)zi*, la o dată la care, altfel, forma scurtă de demonstrativ era extrem de rară. În acest caz, este vorba fie de o scurtare timpurie, în compunere, a lui *aiastă*, fie *a-* va fi apărut în poziţie atonă în **estu, *esta*, ca în *al*, caz în care ar trebui să presupunem o accentuare originară **astădzí*. *Est-* în *estan* şi *iest-* în *iestimp* fie reprezintă o scurtare specială a lui *aiest*, fie provin direct din *istu*. În a doua ipoteză, ne-am aştepta la *i-* şi la feminin, aşadar ar trebui să-l explicăm pe *astăzi* prin *aiastă+zi*.

SURSE

ALR SN – *Atlasul lingvistic român, serie nouă,* coord. E. Petrovici, Bucureşti, Editura Academiei (vol. VI: 1969).

Coresi, *Evanghelia cu învăţătură,* Braşov, 1581; ed. Sextil Puşcariu, Alexie Procopovici, Bucureşti, 1914.

Coresi, *Tetraevanghel,* Braşov, 1561; ed. Florica Dimitrescu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1963.

Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea svinţilor,* Iaşi, 1682 –1686.

Dosoftei, *Psaltirea de-nţeles,* Iaşi, 1680.

DIR – *Documente privind istoria României*. A Moldova, sec. XVII, I-V. Bucureşti 1953-1957. B Ţara Românească, sec. XVII, I-IV. Bucureşti 1951-1954.

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

DÎR – *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea;* ed. Al. Mareş et al., Editura Academiei Române, Bucureşti, 1979.
DRH – *Documenta Romaniae Historica*. A Moldova, XIX, XXI-XXVI, Bucureşti, 1969-80. B Ţara Românească, XXI-XXIV, XXX-XXXVII, Bucureşti, 1969-81
PH – *Psaltirea Hurmuzaki* [c. 1490–1516]; ed. Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei, 2005.
SDP – Aurel D. Sava (ed.), *Documente putnene*. Chişinău, 1929-1931.
Varlaam, *Carte românească de învăţătură*, Iaşi, 1643.

BIBLIOGRAFIE

Atanasov, Petar, 2002, *Meglenoromâna azi*, Bucureşti, Editura Academiei.
Candrea, Ion-Aurel, Ovid Densusianu, 1907-1914, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (*A–Putea*), Bucureşti, Socec (fasc. 1: 1907).
Capidan, Theodor, 1925, *Meglenoromânii*, Bucureşti, Cultura Naţională.
Caragiu-Marioţeanu, Matilda, Nicolae Saramandu, 2005, *Manual de aromână – carti trâ înviţari armâneaşti*, Bucureşti, Editura Academiei.
Coteanu, Ion, 1969a, „Româna comună. II. Morfologia. 3 Articolul; 5. Pronumele", în *Istoria limbii române (coord. de Ion Coteanu), II, Bucureşti, Editura Academiei, 232-254.*
Coteanu, Ion, 1969b, *Morfologia numelui în protoromână*, Bucureşti, Editura Academiei.
DAR: *Dicţionarul limbii române*, coord. de S. Puşcariu, vol. I, A-B, Bucureşti, Librăriile Socec & *Comp*. şi C. Sfetea, 1913.
DELR: *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. I, A-B, coord. de M. Sala, Bucureşti, *Editura* Academiei, 2011.
Densusianu, Ovid, 1901, *Histoire de la langue roumaine*, I. *Les Origines*, Paris, Ernest Leroux.
Găzdaru, Dimitrie, 1929, *Descendenţii demonstrativului latinesc* ille *în limba română*, Iaşi, Viaţa Românească.
Giurgea, Ion, 2012, „The origin of the Romanian 'possessive-genitival article' *al* and the *development* of the demonstrative system', *Revue Roumaine de Linguistique*, LVII, nr. 1.
HEM: Hasdeu, Bogdan Petriceicu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, I-III, ed. de G. Brâncuş, Bucureşti, 1972-1976.
Iliescu, Maria, 1967, „Sur l'origine du démonstratif daco-roumain *ăl*", *Revue roumaine de linguistique*, 12,1,59-60.
Ivănescu, Gheorghe, 1980, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Miklosich, Franz, 1881, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte*, Viena.
Papahagi, Tache, 1963, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti, Editura Academiei.
Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea* (ediţie definitivă), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Tiktin, Heimann, 1895, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, I, Bucureşti, Imprimeria Statului.

THE EMERGENCE OF THE SHORT FORMS OF DEMONSTRATIVES IN ROMANIAN

(*Abstract*)

I discuss the origin of the demonstrative forms *ăst(a)/astă(-a)* and *ăl(a)/a(ia*). I argue, against the common view of Romanian historical linguistics, that these forms do not directly continue Lat. *istu* and *illu*. The series *ăl(a)/a(ia)* is a recent development of southern Daco-Romanian dialects. It appeared as a result of the replacement of the proximal demonstrative forms *(a)cest(a)/(a)ceastă(-a)* by *ăst(a), astă(-a)*. The series *ăst(a)/astă(-a)* represents a development of *aiest, aiastă*, triggered by the fall of intervocalic *-i-*. The forms with *-h-* (*ahăst, hăst*) have resulted from *aăst* (<*aest*<*aiest*) by epenthesis of *-h-* in hiatus. The shorter forms *ăst/ast*, as they spread in regions which only had *acest* and *acel*, triggered

BDD-V892 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)

a similar reshaping of *acel(a)*, yielding *ăl(a)/al(a)*. Latin *ille* was preserved in Romanian in prenominal position not as a demonstrative, but as a 'strong' (i.e. non-affixal) form of the definite article, **alu*, an unstressed form which subsequently became specialized for certain contexts, where it underwent reanalysis, yielding genitival *al*, ordinal *al*, *alalt* (<*al* + *alt*) and *alde* (<*al* + *de*).

BDD-V892 © 2012 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:48:22 UTC)